

3⁴

— “*Ձափիդ՝ որ է Պեդարեմ*”, գրեալ է ի Մխ. Հեր. Լ. 84. բայց *Ձափիդ՝ Ձեռագրին* կամ տպագրին սխալն է փոխանակ *Ղափիդ*. տես անդ “*Ղափիդի քամուքս*”, 85. “*Ղափիդի կուրս*”, 112. “*Ղափիդի կուրս*”, 127. “*Ղափիդի ղափի կուրս*”, 130. “*Ղափիդին կուրսն*, որ է *Ղափիդին շուրսն*”, 131: Կը գրէ եւ Բժշ. Ա. (Հոյբոսի, Թ. 669). “*Ղափիդ*, որ է *Երեմանակ*. այլ ասեն *Ղուսարա*, եւ *Տոմարէն Պարեմի*”, *Ղափիդ* կամ *Ղափիդ լինելով արարեբէն Ղափիդ* (Պոզաճ.), Պեդարեմ կամ Պարեմի ալ կը նոյնանան ընդ յն. *Εὐπατορίου*¹, գշ. *Eupatoire ou Aigremoine*, Երեմանակ, *Ղափիդ*:

Ծանօթութիւն.

1. Հայ լեզուի սովորութիւնն է յապաւել զԵՍ վանկն՝ որով կը սկսին բազում յունարէն անուններ եւ բառք. այսպէս *Գրափոս*, *Երգեմէս* (եւս. *Ժմնկեր*), *Չոյի*, *Սեբիոս*, *Ստաթիոս*, *Բոպէ* կամ *Բոպի*, *Փոխանակ* եւ *Գրափոս*, *Եւերգեմէս*, *Եւզոյի*, *Եւսեբիոս*, *Եւստաթիոս*, *Եւրոպէ* կամ *Եւրոպի*: Ըստ այսմ փոխանակ գրեւոր *Եւպատուրիոն*՝ Մխ. Հեր. եւ Բժշ. Ա. կը գրեն *Ժեքելով Պեդարեմ*, *Պարեմի*, ուղղագոյն *Պարեմի*: Հ. Ալեւ-շան ի Թ. 669 սխալ կը հասկանայ. “*Հին Բժշկա-րանն Թուի Թէ Poterium համարի...*” *Յունա-րէնն Սօտիւրիոն նշանակէ Բաժակ*: Այլուր, Թ. 771, կ’ըսէ Թէ *Բժշկարանի մի Գարեմի* բառն “*քիչ մի Potirium ձայնը լսեցընէ*”, եւ ի Թ. 1886. “*Բառգիրք մ’այլ գրէ. “Սկիդա? ընդմիջման.”* [էնք ընդմիջման բառ. տես ի համարն 2Թ.] *Ռոշ-քեանն՝ ջրաց գեղ խոտ մի է կ’ըսէ, եւ լա. Poterium, սա հայերէն Երեմանակ կոչուածն է, ինչպէս յիշուած է ի կարգին*”, Յոյն բառն *Սօտիւրիոն* ոչ միայն *Բաժակ* կը նշանակէ (Հոյբոսի, Թ. 669), այլ եւ տեսակ մի բոյս, *Sorte d’astragale épineux*, յորմէ եւ լա. *Poterion*, իս. *Poterio*, sorta d’arboscello, che rassomiglia alla pianta donde esce la gemma [sic. Թուի gomma] dragante, e che n’è una spezie (Pasini). Բայց Պեդարեմ եւ Պարեմի են յն. *Εὐπατορίου*, ինչպէս ցուցի:

ԿԲ. 711. “*Ձիւնի: Ծախային կարօր խոտ մ’է, մանրէի հունտի պէս ծաղիկներով. եւ գործա-ծուի մանածներ ներկելու*”:

— Բուն անունն է Թ. 2468. “*Ձիւնի. Ձիւնի կարօր խոտ մ’է նոյն գունով մանրէի ծաղիկներով. մանած գերձանը կարմիր ներկելու ի բան կու գայ*”, Այսպէս ընթերցած եմ եւ ես ի Հաւաքման ուրեք գաւառական բառից (22 Ս. Ղազարու). “*Ձիւնի է խոտ ինչ որ բուսանի ի ճախինս կարմրագոյն, ունի յօտս [sic] եւ կարմիր ծաղիկ հնաաման, որով ներկեն զգեղին մանածս*”:

ԿԳ. 762. “*Թաղիկ: Ըստ Սիմ. Կամար-կապոյ՝ է “Արտիճուկ, Էնիւն-ը. ինքն խոտ է, գլուխ կու կապէ նոան չաք*”, Տես կանգառ եւ *Արտիճուկ*”, եւ ի Թ. 1291. “*Յիշեցինք որ [կանկարն] հայերէն Թաղիկ այլ կոչուած է*”, եւ ի Հաւակին, Երես 677, Թ. 762. “*Թաղիկ: Գալիենոս բառից կարգին այլ գրուած է յունարէն “Անկան? Թաղիկ կամ կանն*”, ուրիշ մ’այլ գրած է. “*Ակաք? Թաղիկ. Էնկիւնտ*”, ինքն է կառ կամ կառոյ ձուլթ. քէնիւն-ը”:

— Մարութեան մէջ ինկած է եւ նոր Հայկը. որ կ’ըսէ ի բառն “*Թաղի*”, գշ. *Foutre*, քէն. “*Իսկ ի բառս Գաղիանոսի գնի “Թաղիք*”, կամ կանն, որպէս փուշ ինչ կամ փշալից՝ գուցէ որպէս Բրդոտ կանկառ”, նոյնպէս եւ ի բառն “*կանն*”. “*Իսկ ի բառս Գաղիանոսի կանն* եւ *Թաղիք* իբր նոյն գնին”:

Գաղիանոս Ա, Գ, Գ (էնք ի Գաղ. Բ) կը գրեն, “*Ականթաղիկէ. կանն*”, այս ինքն Ականթի (նչ Թէ *Ական. Թաղիկ*), ուղղագոյն Ականթի-էն-էն = յն. *Ἀκανθα λευκή*, *Chardon à feuilles blanches*: quelquefois *Aubépine?* Այսուիկ կը ծանօթանայ մեզ “*կանն*” փշով յունարէն, գշ. *Chardon à feuilles blanches*, որ եւ կը նոյնանայ ընդ պրս. *Պարափեր* = յն. *Ἀκανθα λευκή* = լա. *Spina alba* (Հոյբոսի, Թ. 313) = հայերէն *Սպիտակ փուշ* (Հոյբոսի, Թ. 87) = կամ *Հողմավարդ* (Թարգմանութիւն Պարափեր բառի. Հոյբոսի, Թ. 1711) = արք. *Հափաթ* եւ *Կալա* (եւ ձէ Կալա. Հոյբոսի, Թ. 313), այս ինքն փուշ Սպիտակ, “*Լաւն այն է [Պատավարդին] որ Կալա-ն ունի լինի*”, կ’ըսէ Ամբրոսիոսը (Թ. 313), զոր համեմատէ ընդ *Chardon à feuilles blanches*. կը գրէ եւ *M Devic* ի բառն *Bédégar* = պրս. *Պարափեր*, Թէ “*Chœnos anciens botanistes, le bédégua est une plante du genre echinops, le Chardon de Notre-Dame*”, որ կը կոչուի եւս *Chardon-Marie*, լա. *Carduus marianus*, բառ Լինէի (Լիտե, ի *Chardon*, 1): Եթէ *Chardon de Notre-Dame* կամ *Chardon-Marie* ան-բեւքն սպիտակը են, աւասիկ մեր հայ “*կանն*” եւ այս տեսակ *Chardon*ի վերայ պէտք է որոնել զայն “*Անկան*” զոր կը յիշէ Հոյբոսի, Թիւք 87 եւ 1324: Լսենք այժմ զԳեորգ. “*Պարափեր* կամ *Պարափեր*. նշանակէ փուշ ինչ, որ լինի յեղանակի աշնան, եւ ի շնչել հոգմոյ ի տեղւորէ իւրմէ կորզեալ, եւ զառաջեալ հոգմոյ անկեալ այսր անգր տարբերեալ տատանի [տես զվե-

յունարէն բառն հաւանօրէն նշանակէ Betonica, փ. Bétaine, ուրիշ օրինակաց մէջ այն բառին դիմաց գրուած է Լեւոնի կամ Լեւի եւրօ, տես զայս: — 952. «Լեւոնի կամ Լեւի եւրօ. Գալիենոսի բառից մէջ հոմանիշ գրուած է Բեթոնի կամ Բեթոնիկէս, որ համարուի Betonica, ինչպէս գրէ եւ Ռոշքեանն. իսկ հայերէն շատ նոյնանիշ անուններ ունի այս [Betonica] բոյս, մի ի հրաշալի բուսոց Հայոց, զորս յիշենք խաչափայտ անունն ներքեւ»:

[խաչափայտն, որ եւ փենունայ կամ փեննայ, ոչ է լատ. Betonica, այլ Paeonia, գլ. Pivoine (զոր Հ. Ալիշան ի թ. 1009 կը գրէ լատ. Peonia, գլ. Peonie). ի վերջին տեղումն կ'ըսուի, երես 241. «24 արմանանք մերայնոց այդչափ երկար գրուածոց փենունայի համար, մինչ արեւմտեայք այլ իրենց Betonica ի համար առանձին գրքոյի կամ տետրակ հրատարակած են. երբ, ուր, եւ ով է հրատարակեր, ոչ ինչ կ'ըսէ: Երկու տեղեաց, թիւք 952 եւ 1009, անհամաձայնութիւնն ակներեւ է:» — 788, ի բառն Թեթոնիկէ. «Բառգիրք» մ'այլ գրէ. «Բեթոնիկէ» Թրթկի արմատ. Acetosa, [գլ. Oseille]:

— Ի բառս Գաղեանոսի երկու նմանաձայն անունք կան որիշ որիշ գրուած, Բեթոնիկէս եւ Բեթոնիկէս: Նախ «Բետանիկէս, Թրթկի արմատ». Գաղ. Գ. — «Բետանիկէս, Թրթկի արմատ», Գաղ. Գ. — «Բետանիկէս, Թրթկի արմատ», Գաղ. Գ. — «Բետանիկէս, Թրթկի արմատ», Գաղ. Բ. չգիտեմ թէ յոր Գաղեանոսէ է Հայբոնիկէս Թրթկի արմատն, զորոյ ուղղականն կը դնէ Թրթկի: Ապա «Բետանիկէս, Լառասերմ», Գաղ. Ա. — «Բետանիկէս, Լառասերմ», Գաղ. Գ. — «Բետանիկէս, Լառասերմ», Գաղ. Գ. (չէք ի Գաղ. Բ.): Կը թողում «Գետանիկէս, Լառասերմ», զոր ցարդ չեմ կարողացած ստուգել¹, եւ կ'առնում զառաջին «Բետանիկէս», Կայ յն. Βρεταννική (Բրետանիկէ) բոյս մի, որ կը մեկնուի գլ. Sorte d'Aunée, ou selon d'autres, Sorte de Patience (որ եւ Parelle), ազգ կղմուխ խոտոյ, կամ ըստ այլոց՝ ազգ Աւելի: Կը յիշէ զայս եւ Ամիրտողլաթ Պապանդիէ անուամբ (Հայբոնիկէ, թ. 1074): «Իպն [Պայթարն] ասէ թէ ինքն նման է այն խոտին տերեւին՝ որ Թուրքն ըսէ զայն [գլ. Oseille, Թրթկի, Թեթոնիկէ] ասէ», ինչպէս կ'ըսէ եւ Լիտրէ Աւելուկ (Patience) բանջարոյ համար՝ թէ տերեւն Թրթկի (Oseille) տերեւոց կը նմանին: Արդ՝ Թուր ինչ թէ Գա-

ղեանոսի Բեթոնիկէս (= Բրետանիկէ) բոյսն այս է, (եւ ոչ լատ. Betonica, գլ. Bétaine). Բոյս տերեւքն Թրթկի (գլ. Oseille) տերեւոց նման լինելով՝ կ'երեւի թէ հայ Թարգմանն լաւագոյն բառ մի չէ գտած քան զ«Թրթկի արմատ»: Սխալ են ուրեմն Թրթկի, Թրթկի գրուածութիւնքն, եւ չէք Թրթկի բոյս, զոր կը նշանակէ Հայբոնիկէս եւ յերես 200. ուղիղն է Թրթկի, որ եւ Թրթկի. «Հումայտի [= արաբ. Հումայ. Պողաճ]. Թրթկի, Բ. Բ. 144. — «Թրթկի երեւած եւ տապկած... Թրթկի հոնք». Մխ. Հեր. Ի. Բ. 45, 44: — «Հումայտ, որ Հայն Թրթկի ասէ, ... եւ Թրթկի զոյն զոյն ասէ». Ամիրտ. տես Հայբոնիկէս թ. 788: — «Ա՛ռ Սատապ եւ Թրթկի տակ. Գիրք Վարդանի, ԶԶ, 208: Հայբոնիկէս թ. 788 եւ նոր Հայկ. կը յիշեն նա եւ Թրթկի, զոր ես ցարդ չեմ գտած մեր հին բժշկարանաց մէջ, այլ միայն ի Գեորգայ Պրոս. Հայ. բառարանին, ի բառն Թրթկի, եւ այլն², Ռոշքեանն ունի Թրթկի:

Իսկ զԱւելուկ՝ յետ ի Թիւն 251 նոյնացնել ընդ Թրթկի, գլ. Oseille, Հ. Ալիշան կը գրէ եւ ի թ. 788—789. «Քալանթարանն Lapathum համարի [Թրթկի], որ ըստ մեզ պատշաճի Աւելուկի», Աւելուկ է յն. Λαπάτι, գլ. Patience, Parelle sorte d'Oseille, եւ ոչ թէ Oseille. «Ղապաթին (Գաղ. Բ.), Ղապաթին (Գաղ. Ա. Գ.). Աւելուկ», Բառք Գաղեանոսի:

Ծանօթութիւն.

1. Այս պատճառաւ գրած եմ յիմ Գաղ. Հայ. Բառագիրք. «Bétaine Լառասերմ (?)»
2. Այսպէս եւ խանդավար [գլ. Dictame] զոր կը նշանակէ Նոր Հայկ. իբր ի Բառից Գաղեանոսի. յիմ 4 օրինակս Գաղեանոսի չգտնուիր խանդավար. Տես զայս եւ ի Հայբոնիկէս, թ. 994, որ չկայ վկայութիւն ոչ ի Գաղեանոսէ, ոչ ի հին բժշկարանաց:

42. 896. «Լեւեղակ. Կամարկապցին Ալխոշալ օտար բառը մեկնելով կ'ըսէ. «Ինքն եղինք խոտն է, կամ Լեւեղակ կու ասեն կամ Անճուրիայ, Գոնիկ», Տես Լեւեղակ»:

— Ես ընթերցած եմ ի Չեռագրին Սիմ. Կամարկապցոյ (տես ի համարն ԽԳ. Ծան. 1), «Ալխոշալ. ըսըղան. ինքն եղինք խոտն է կամ Լեւեղակ» եւ այլն, ոչ Ալխոշալ եւ ոչ Լեւեղակ: Կամարկապցին առած է զայս ի Բառից Գաղեանոսի. «Ալխոշալ. Մշկանն եղինք, որ է Լեղակ», Գաղ. Գ. զոր Գաղ. Ա եւ Գ կը գրեն. «Ալխոշալ. Մշկան լեղինք, որ է Լեղակ» տես

Հայերէն, թ. 899 (չեք ի գաղ. Բ). Մարթի
 եւս ընթերցուի. «Արտագաղ մշկան. Լեղինջ, որ
 է Լեղակ», Զատուգարանութիւն Արտագաղ եւ
 է Լեղակ», Զատուգարանութիւն «Լեղինջ» է
 Մշկան բառից չգիտեմ. բայց «Լեղինջ» է
 պարս. lilandj, lilang, liladj, զոր մեր
 նախնիք հայացուցած են Լեւի, գլ. Indigo. տես
 M. Devic ի բառն Lilas (Գէորգ կը յիշէ միայն
 նիւ, զոր M. Devic, անգ, կը գրէ nilah, niladj):
 «Լեղինջ» է ուրեմն ուղիղ ընթերցուածն, եւ
 ոչ «Եղինճ», ըստ լեւի, «Լեւի» [պարս. Էնճիւրէ
 = Եղինճ = գլ. Ortie], ինչպէս կը հասկանայ
 Կամարկապիտի սխալ կարգաւորվ գաղղիանոսի
 բառից Զեռագրի մի մէջ Մշկան Եղինճ, Լ
 էր ուղղել Մշկան Եղինճ (Լեւի՛ն եւ Եղինճ, Լ
 փոխանակել, համեմատել ընդ lilandj կամ liladj
 եւ niladj): Նոյնպէս սխալ կը կարդան եւ
 նոր Հայկ. Մշկան Եղինճ կամ Եղինճ «Լեղակ».
 «Եղինճ», եւ Մշկան Եղինճ ի բառն «Լեղակ».
 եւ Հայերէն, ընդ Եղինճ բառի, թ. 653.
 «Մշկան Եղինճ. Ըստ Գաղղիանոսի բառից է
 Լեղակն», զոր կրկին կը գրէ եւ ի թ. 2092,
 «Մշկան Եղինճ» — Լեղակն բառն ալ, զոր
 Հ. Ալեշան կը գրէ Լեղակն ուղղելի է Լեւի.
 տես թ. 897, Լեւի:

= Նշանակած եմ որ Հ. Ալեշան երկիցս
 կը գրէ Մշկան Եղինճ, Մշկան Եղինճ (գլ. Ortie) բառէ
 եւ 2092, որպէս թէ յ'Եղինճ (գլ. Ortie) բառէ
 ըլլար. մինչդեռ ուղիղ ձեւն է Մշկան Լեւի՛ն
 կամ Մշկան Եղինճ, գլ. Indigo. Երրորդ անգամ
 կը գրէ Հ. Ալեշան ի թ. 899 «Լեղինճ» ձեւով,
 ԿԵ. 1026. «Խարը, ի գիրս Վաստակոց
 յիշուի Խարըի ԿԵ, թերեւս ըլլայ Խարըի
 կամ Խարըակ = ԿԵ Վրացի»

= Ի գիրս Վաստակոց Խարըի ԿԵ, թ. 223, որ է
 տես, այլ Խարըի ԿԵ, թ. 223, որ է Հայերէն
 արար. Խարըի ԿԵ = Վրացի կոճ. տես ի Հայերէն
 ԿԵ, թ. 1462:

ԿԵ. 1086. «Խնձորկոտիկ, Զայս յիշէ
 Հին Բժշկարանն, ուրիշ շատ խոտոց եւ Բուսոց
 հետ, իրեն գեղ մարմնոյ պաղած մասանց», —
 1621. «Հայմուշ, Զայս այլ յիշէ նոյն Բժշկա-
 րանն, պաղած անդամոց գեղ գրեւով Խաշխաշի,
 կեղեւ, Գարոյ ալուր, Խնձորկոտիկ, Հայմուշ,
 Գուճիկ», եւ այլն:

= Թուի թէ զատ զատ գրելի են խնձոր,
 Խնձոր, խնձոր Զայս է թէ ինչ է. իսկ զիսկի տես
 Խնձոր, թ. 1495. «Խնձոր, Հին Բժշկարանն գեղ
 անդ, թ. 1495. «Խնձոր, Հին Բժշկարանն յիւ-
 գրէ մաղասէ շարժած ակալից, Շէկ Ոսրն,
 թեր, որոց մէջ նա եւ Զատարիս», Փափա-
 կիսկ, Բարձուենեկ եւ Գամատարիս»:

գեղի էր որ Հ. Ալեշան թէ զիսկիսկի եւ թէ
 զիսկիսկի բառից վկայութիւնս ճշդութեամբ ի մէջ
 բերէր, փոխանակ քաղելոյ զբանս Ա. Բժշկա-
 րանի Ալլուստ չեմ ճանաչեր զիսկի, եւ բու-
 սակն ըլլալուն ստուգութիւն չունիմ:

(Հայերէնի)

ՀԱՅԿԻՏԱԿԱՆ

ՄԵՍՐՈՊԵԱՆ ԳՐԵՐՈՒ ՀՆՁՈՒՄԸ ԿԵՍ ԵՐԹԵՔԸ

Աշխարհիս մէջ չկայ լեզու մը՝ որուն ձայ-
 նական գրութիւնը շարունակ անփոփոխ մնացած
 ըլլայ: Եթէ այսպէս եղած ըլլար, այն ժամանակ
 ձեւացած պիտի չըլլային աշխարհիս հազարաւոր
 լեզուները եւ միայն մայր լեզուն պիտի թագաւո-
 րէր: Մեռեալ, այսինքն այլ եւս չխօսուող լեզու-
 ներն են միայն՝ որ կը մնան գրքերու մէջ այնպէս
 ինչպէս էին. կենդանի, խօսակցական լեզուն շա-
 րունակ պիտի փոփոխուի: Այս է լեզուի կեանքը:

Այբուբենները հասած էր որոշ ձայնական
 նակ՝ երբ լեզուն հասած էր որոշ հնարուրդ
 ձեւափոխութեան: Նոր հնարուրդ այբուբենի
 մը առաջին եւ վերջին պայմանն է լինել խօսուող
 լեզուն հայելին, այն է ըստ կարելոյն լինել
 պարունակել այն բոլոր ձայները՝ որոնք կը
 գտնուին նոյն լեզուին մէջ, գրելու համար այն
 ինչ որ կը խօսուի:

Ժամանակ անցնելով լեզուն կը փոխուի.
 ձայները կը շրջուին ուրիշ ձայներու. օրինակի
 համար ա՛ն կը դառնայ e, è, à, a եւն. b ձայնը
 կամայ կամայ - կը դառնայ, g ձայնը ծ կը
 դառնայ եւն եւն. եւ այս բանը տեղի կ'ունենայ
 առանց խօսողին գիտութեան ու կամքին, որով-
 հետեւ բնութեան գործն է եւ մարդը կարող
 չէ անոր ընթացքը կասեցնել:

Բայց այբուբենը՝ որ ժամանակ մը հնար-
 ուած էր, բնական է կը մնայ այնպէս ինչպէս
 կար: Տառերն ալ իրենց ձեւերը փոխելու չէին:
 Մարդը որ կը շարունակէ իր այբուբենը գործա-
 ծել, իր տառերուն կու տայ աստիճանաբար փո-
 փոխուող այն հնչիւնը՝ որուն հասեր է իր լեզուն:
 Օրինակի համար՝ ենթադրենք թէ b հնչիւնը